

Ніка О. І., д. філол. н., проф.
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка

НАУКОВА ШКОЛА В ЛІНГВІСТИЦІ

Рецензія на монографію: Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX — перша третина XX ст.) : монографія / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2020, 484 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»)

Поглиблена увага до історії українського мовознавства зумовлена сучасним осмисленням проблематики, що стосується визначення наукової школи/наукових шкіл, їхнього формування, розвитку, перспективності сформульованих ідей у сучасній лінгвістиці; розкриття наукової новизни лінгвістичної школи в загальному і персоналізованому дослідницьких вимірах, об'єктивованому розгляді важливих для української науки періодів і їх розширеному ракурсі наступності та продукування нових ідей. Значні досягнення в цій галузі орієнтовані здебільшого на вивчення роботи окремих інституцій, наукових колективів, відомих мовознавців, проте й досі залишаються відкритими питання про аналітичний сучасний виклад історії українського мовознавства, як і про деталізацію діяльності окремих лінгвістичних шкіл, створення нових енциклопедичних видань.

Складність дослідження полягає в тому, що досі немає повних описів різних лінгвістичних шкіл в Україні, окремі з таких видань — «Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків» (за загальною редакцією Т. Ю. Ковалевської, 2014), «Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції» (2015) Л. А. Лисиченко, Т. Ю. Лисиченко та ін. Значна кількість публікацій про Київську філологічну школу містить цінну інформацію про різні її періоди, наукові осередки, персоналії, утім на сьогодні ще не створений узагальнений і цілісний опис цієї наукової школи. Принцип розгляду історії мовознавства за лінгвістичними школами стає основним і перспективним для систематизації ідей, концепцій, поглядів мовознавців, що є фундаторами, представниками, послідовниками лінгвістичних шкіл.

Достатній за обсягом матеріал дослідження репрезентує синхронічний зріз ХІХ — першої третини ХХ ст., об'єктивованій науковими, лінгводидактичними і лексикографічними працями філологів, об'єднаних за належністю до Харківської наукової школи. Значний фактологічний матеріал, який проаналізувала та узагальнила О. С. Черемська, повно експлікує погляди представників цієї школи, розкриває їх прогностичність в оцінках лінгвістів ХХ–ХХІ ст., діяльність яких в різні періоди їх життя пов'язана з Харковом і/чи інтенційно є продовженням продюкованих ідей. Важливо, що в аналізованій праці науково-теоретичні праці розглядаються комплементарно з прикладними дослідженнями — підручниками і посібниками для шкіл, словниками та ін.

У монографії схарактеризовано теоретичні основи для характеристики основних термінів *наукова школа/наукові школи, представник, послідовник, учень*, а також *наукова концепція, напрям, течія* та ін., що має значення для наукознавства, лінгвістостіографії, лінгвістостіософії. Уперше робиться спроба систематизувати наукові здобутки різних лінгвістичних шкіл в Україні (Київської, Харківської, Львівської, Одеської та ін.). Продовження наукових традицій також простежується у проєкції кінця ХХ — початку ХХІ ст.

У сучасній лінгвістиці сформувався різні принципи вивчення історії українського мовознавства. Один із них — галузевий принцип (за розділами мовознавства), інший принцип — хронологічний, спрямований на поглиблене вивчення мовознавства одного чи декількох хронологічних періодів.

Перевагою роботи О. С. Черемської є мотивування розвитку Харківської філологічної школи 20–30-тих років ХХ ст. у широкому контексті, що дає підстави визначити цілісність наукової школи, її тяглість та інноваційність. Розгляд лише однієї Харківської школи був би неповний без визначення основних наукових шкіл в Україні, що формує розуміння спільного і відмінного в роботі наукових осередків, визначення соціокультурних умов, які визначали пріоритетність досліджуваних проблем. Безперечна заслуга авторки полягає в тому, що вона розкриває вплив ідей, зокрема Празького лінгвістичного гуртка, на розвиток українського мовознавства.

Без сумніву, продуктивним є потрактування належності лінгвістів до певної школи за їхніми поглядами. Так, відзначено, що дослідники за своїми поглядами належали як до Харківської, так і до Київської лінгвістичних шкіл. Цю тезу раніше сформулював Ю. В. Шевельов,

який проаналізував концепції Київської та Харківської шкіл та погляди О. Б. Курило.

У другому розділі — «Слов'янознавчі дослідження в Харківській філологічній школі XIX ст.» — означається синкретизм, який трактується як «синтез гуманітарних і соціальних наук», що започатковується в університетських студіях із філософії, філософії мови, граматики та риторики. Певна річ, що такий синкретизм не обмежується лише першою половиною XIX ст., його активно розбудовують О. О. Потебня та «потебнянці».

Для характеристики підвалин Харківської філологічної школи О. С. Черемська узагальнила філологічні здобутки «Харківської трійці» (І. І. Срезневський, М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський), словникарську роботу першої половини і середини XIX століття (П. П. Білецького-Носенка, П. С. Морачевського, О. С. Афанасьєва-Чужбинського, М. В. Закревського); обговорення принципів правопису в дискусії М. О. Максимовича з Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком, розгляд фонетичного і морфологічного ладу української мови у граматиці О. П. Павловського.

Ці різноаспектні дослідження, присвячені вивченню історії української мови, її лексики, фонетики і граматики, засвідчили формування критеріїв лінгвістичного опису, акцентування порівняльно-історичних студій.

Окремо проаналізовано науковий доробок О. О. Потебні як фундатора Харківської лінгвістичної школи, як класичної постаті українського і слов'янського мовознавства. У монографії запропоновано аналітичну рецепцію значного наукового доробку мовознавця, тих релевантних ідей, що набули продовження і розвитку у психолінгвістичній концепції О. О. Потебні, яка розкриває глибинний зв'язок між розвитком мови та історією думки.

(Етно)психолінгвістичні погляди автора концентруються у проаналізованій статті О. О. Потебні «Про націоналізм», в якій він формує найголовніше завдання мовознавства: вивчення «складу людської думки, що характеризує народ». На думку Ю. Шевельова, у післяшевченківську добу О. О. Потебня став теоретиком національного питання в Україні, який розглядав питання народності та нації у зв'язку з філософією мови.

Традиції наукової школи О. О. Потебні були розкриті у витлумаченнях потебнянства (потебніанства) і неопотебнянства. Ще у 20-тих

роках ХХ ст. О. В. Ветухов, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов запропонували новотвір *потебнянство* для осмислення тяглості ідей.

У монографії запропоновано комплексний опис здобутків наукової школи у першій третині ХХ ст. у різних галузях — фонетики і фонології, лексикології, морфології, синтаксису, стилістики, які репрезентують період системно-структурних досліджень.

Авторка монографії продемонструвала плюралізм наукових напрямів, узагальнила найважливіші здобутки, здебільшого непомічені або недостатньо враховані в наступних періодах. Харківський правопис та його відображення у правописних словниках Г. К. Голоскевича та О. П. Ізюмова доповнює виміри наукової школи щодо оцінювання прийнятих Харківською конференцією змін.

Окремий параграф присвячено малодослідженій науковій проблематиці, що розкриває стилістичні студії цього періоду (Л. А. Булаховський, М. Ф. Сумцов, М. Д. Гладкий, М. Ф. Сулима, М. Г. Йогансен, О. М. Фінкель). Докладно проаналізовано використання стилістичної термінології у працях Б. Д. Ткаченка, зокрема в його «Нарисі української стилістики (у 5 лекціях)».

Теорія літературної мови набуває актуального вивчення, що пов'язано з розвитком ідей Празького лінгвістичного гуртка, з'ясуванням нормування літературного стандарту. Теоретичне обґрунтування термінів *літературна мова*, *мовна норма*, *нормування*, конкретна реалізація цих теоретичних постулатів у виробленні літературного стандарту початку ХХ ст. визначають модус Харківської філологічної школи.

Важливо підкреслити, що авторка проаналізувала нормотворення з позицій історії української літературної мови, лінгвістичного шевченкознавства. На початку ХХ ст. вивчення літературного стандарту, визначення правил публікації Шевченкових творів активно обговорюється у працях О. Н. Синявського («Дещо про Шевченкову мову. Спроба вияснити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови» (1925), «Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення» (1931), «Принципи редагування мови й правопису Т. Шевченка та конкретні зразки. (Пропозиція)» (1931).

Вивчення наукових традицій Харківської наукової школи та популяризація її наукових здобутків підсумовані в лінгвоісторіографічних студіях Ю. В. Шевельова.

О. С. Черемська узагальнила великий обсяг матеріалу для валоризації критерію наукової школи за ознаками цілісності і тяглості

як основного у викладі історії мовознавства. Рецензована монографія має істотне значення для розбудови історії та теорії українського мовознавства, історії української літературної мови, лінгвоперсоналогії, а також стилістики, лексикології, лексикографії. Новим і перспективним є лінгвістичний інструментарій дослідження. На часі створення повних описів різних наукових шкіл в Україні.

*Nika O. I., Dr. habil., Prof.,
Institute of Philology of Taras Shevchenko KNU, Kyiv*

**SCIENTIFIC SCHOOL IN LINGUISTICS
PUBLICATION REVIEW: CHEREMSKA O. S. FORMATION
AND DEVELOPMENT OF KHARKIV PHILOLOGICAL
SCHOOL (19TH — FIRST THIRD OF 20TH CENTURY):
MONOGRAPH / ED. S. YA. YERMOLENKO. KHARKIV:
VYDAVETS OLEKSANDR SAVCHUK, 2020, 484 P.
(SERIES OF STUDIES IN UKRAINIAN LINGUISTICS)**